

Szócs Tibor

DAMUS PRO MEMORIA-OKLEVELEK

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II.

Forráskiadványok 54.

MNL Országos Levéltára, Bp. 2017. 410 oldal

Szócs Tibor eddigi pályája során már többször foglalkozott érintőlegesen a *damus pro memoria* oklevelekkel (továbbiakban: DPM); az *Árpád-kori nádorok és helyettesiek okleveleinek kritikai jegyzékében* (továbbiakban: RP), illetve *A nádori intézmény korai történetében* sem mellőzhetett számos dokumentumot, amelyek e sok szempontból egyedi iratcsoportba tartoznak. Innen egyenes út vezetett a Magyar Nemzeti Levéltár gondozásában megjelent *Damus pro memoria-oklevelek* című regesztakötetig, amelyben Szócs az oklevélcsoport teljeskörű feldolgozását tűzte ki célul. Könnyű belátni a kiadvány hiánypótló voltát, hiszen a kötetben feldolgozott 369 oklevél – mivel a DL–DF adatbázisban nagyrésztük nincs besorolva kiadó és dátum szerint – a forrásgyűjtés fázisában sokszor elkerülte egy adott témát feldolgozó kutató figyelmét. Az iratcsoport jelentősége vitathatatlan, például az Árpád-kori nádori okleveleknek csaknem a 15%-a DPM.

A kötet előtanulmánya – amely a *Turul* folyóirat hasábjain is megjelent 2016-ban – az összes lehetséges oldalról körüljárja a DPM-ek kérdéskörét; figyelemre méltók a magas színvonalú statisztikai elemzések, amelyek mindennél informatívabban mutatják be az iratcsoport használatának történetét. Szócs vizsgálata azokra az intitulációval nem rendelkező oklevelekre terjed ki, amelyek a *damus/datum pro memoria* promulgációval kezdődnek. Ezeknek a középkori elnevezése *memorialis*, azonban fontos kiemelni, hogy ugyanezzel a kifejezéssel jelölték azokat a diplomákat is, amelyek rövid intitulatio után bizonyos meghatározott promulgációkkal kezdődtek. A legkorábbi DPM 1252-ből maradt ránk, a legkésőbbi 1446-ból, ugyanakkor 1270 és 1310 között bocsátották ki a diplomák minimum 65, maximum 83%-át; 1330 után mindössze 11 került kiadásra (3%).

Szócs az oklevéladók háromnegyedét tudta 75%-os pontossággal beazonosítani, eszerint a magyar királyok adták ki a legtöbbet (53 darab). Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a DPM-ek nem számítanak jellegzetes királyi diplomáknak, ugyanis az uralkodó kancelláriájáról kikerült iratoknak csupán elenyésző hányadát teszik ki. Sokkal jellemzőbb ez az irattípus az alországbíró esetében, aki majdnem ugyanannyi DPM-et adott ki, mint a király (47 darab). Összességében az anyag 31%-a köthető a királyi udvarhoz; ennél viszont jelentősebb arányban kapcsolhatók ezek az oklevelek Aba Amádéhoz és tartományához, előbbi 36 ilyen diplomát bocsátott ki, míg a vizsolyi bírósága 16-ot, a velük szorosan együttműködő egri káptalan pedig 45-öt. Szócsnak ezeken kívül további két, kevésbé jelentős gócpontot sikerült azonosítania, az egyiket a Kőszegi család bizonyos tagjai alkotják, a másikat pedig az esztergomi egyházmegye.

Szócs kifejti, hogy bár elviekben a DPM oklevelek nem örök érvényűek – erre mutat, hogy az egri káptalan az összes ilyen oklevelet a kisebb pecsétjével erősítette meg, és sokszor hivatkoznak arra, hogy majd privilegialis formában is ki fogják azokat állítani –, ugyanakkor későbbi bírósági eljárások során soha nem merült fel kétség ezeknek az okleveleknek az érvényességére kapcsán, mindig fenntartások nélkül elfogadták és átírták őket.

A DPM stílus minden bizonnyal nem a királyi kancellárián született, Szócs szerint ezt a feltevést erősíti, hogy az első fennmaradt ilyen oklevél nem innen származik, hasonlóan a *memorialis* elnevezéshez, illetve a *damus pro memoria* promulgációhoz; utóbbi használata már az 1240-es években kimutatható, azonban a királyi oklevéladó szerv berkeiben csak az 1250-es évek derekán bukkan föl. A kötet szerzőjének több esetben sikerült azonosítania a DPM-stílus

terjedésének útvonalait: például Aba Amádé uralmi körzetében az egri káptalan hatására terjedhetett el, így akár feltételezhető valamilyen fluktuáció a vizsolyi és a gönci bíróság, valamint az említett káptalan személyzete között. Azokban az esetekben, amikor az átvétel csatornáit nem teljesen egyértelműek, érdemes lehet egy későbbi kutatás során megvizsgálni, hogy a DPM-ek felbukkanása idején az adott írószerv használt-e hasonló stílust. A királyi kancelláriáról például 1247 után egyre növekvő számban kerültek ki rövid intitulatiohoz kapcsolt *significamus universis* promulgációval rendelkező oklevelek, a *damus pro memoria* promulgatio 1256 tavaszán tűnik fel egy rövid intitulatiót tartalmazó diplomában (RA 1084.), az első királyi DPM-t pedig legkésőbb 1257 őszén bocsátották ki (RA 1165.). Ezután mindhárom stílus használata folyamatos egészen IV. Béla uralkodásának végéig. Érdekes kérdés, hogy az egri káptalan, ahol az 1270-es években robbantak be nagy számban a DPM-ek, rendelkezett-e valamilyen hasonló előzménnyel, azaz a DPM-ek valamilyen virágzó egyszerű stílust diverzifikáltak, fejlesztettek-e tovább, vagy velük érkezett meg a hiteleshelyre a protocollumot drasztikusan lerövidítő – vagy azt teljesen elhagyó – dísztelen oklevelek gyakorlata.

Szócs – valószínűleg helyesen – inkább köti a DPM stílus megszületését valamiféle túlzott egyszerűsítési igényhez az 1240–1250-es években, tömeges használatát pedig stílusátadáshoz és -másoláshoz, valamint az írószemélyzet áramlásához, semmint a robbanásszerű írásnövekedés és a drága pergamen együttes hatásához, ahogyan azt Hegyi Géza tette. Szócs meggyőző érvelése szerint, ha az utóbbi két általános, országosan ható tényező állna a DPM-ek megszületése mögött, akkor a tárgyaló diplomáknak is sokkal egyenletesebb területi eloszlásban kellett volna feltűnniük. Ugyan emiatt nem köthető a stílus megszűnése a papíroklevek megjelenéséhez, ugyanis a DPM-ek használatával nem egyszerre hagytak fel az írószervek; sokkal inkább az őket használó irodák szűntek meg – például a királyi kancelláriáról az Árpád-ház kihalásával együtt veszttek ki –, másodsorban pedig nemes egyszerűséggel kimentek a divatból.

A kötet szerzőjének a DPM stílus sajátosságaihoz – ezek közé tartozik az eltérő bizonyossággal kikövetkeztethető oklevéladó, illetve a legtöbbször csak intervallumként megadható keltezés – kellett adaptálnia a regeszták felépítését. Szócs minden esetben informatív és átlátható megoldást választott: félkövérrel szedte az oklevéladót, ha az 99–100%-os bizonyossággal azonosítható be; normál betűtípust használt, ha a kiadó személye 90–98%-os biztossággal állapítható meg; végül kurzívval írta azt, ha csak 70–90%-ban határozható meg, hogy kinek a kezéből került ki az adott diploma. Hasonlóan újszerű a kelet/keltezés feltüntetése, itt szögletes zárójelben található a tágabb intervallum, amelyre az adott irat biztosan időzíthető, és ezen belül kerek zárójelben egy valószínűsített, szűkebb időszak. Természetesen az oklevéladó személyének és a kelet/keltezés beazonosításához használt érvek megtalálhatók minden regeszta apparátusában.

A regeszták felépítése ezektől eltekintve megegyezik *A nádori intézmény korai történetéből* ismerttel, szerencsés változtatás, hogy az apparátus kisebb betűmérettel van szedve, ami jelentősen megkönnyíti az eligazodást. A kötetben szereplő oklevelek közül több az RP-ben és a *Nádori intézmény korai történetének* függelékében is szerepel, minden jel arra utal azonban, hogy a szerző ezeket a diplomákat tüzetesen újra átnézte, ugyanis összevetve az azonos iratokról készült regesztákat, a *Damus pro memoria*-oklevelekben szereplők jóval feszesebbek és tömörebbek, ami a jó regesztázásnak egyik fontos ismérve, emellett az RP-vel összevetve apróbb korrekciók is felfedezhetők. Ezen túl a tartalmi kivonatok főszövegét követő apparátus részletesebb, benne teljesebb a hivatkozott szakirodalom, illetve feltűnő változtatás a korábbi teljes szövegű oklevélkiadásokban szereplő hibáknak a következetes és módszeres javítása, ami főleg a tulajdonnevek szempontjából tűnik szerencsés döntésnek.

A kiadvány használatát tovább könnyíti – az elvárható névmutatón kívül – a kötet végén található DL–DF mutató, és az oklevélkibocsátók mutatója, utóbbi az RP-ben található nádormutatón alapszik, természetesen a DPM-stílus sajátosságai szerint módosítva. Minthogy sok iratnak nem állapítható meg pontosan a kiadója, Szócs egyszerű betűrendes mutató helyett